

Ajdin Huseinspahić¹

PATRIA POTESTAS S OSVRTOM NA NEKE ASPEKTE ODGOJA DJECE U ANTIČKOJ GRČKOJ, RIMU I SREDNJOVJEKOVNOJ ARABLJANSKOJ DRŽAVI

Sažetak

Malo koje civilizacije su poput starorimske, starogrčke i srednjovjekovne arabljanske čovječanstvu podarile toliko revolucionarnih ideja, filozofskih promišljanja, pravnih rješenja te sistematizacija pravnih normi i pravnog uređenja cjelokupnog društvenog sistema protkanog svjetovnim i duhovnim, religijskim i građanskim normama. Imajući u vidu navedeno, u radu ćemo se fokusirati na proučavanje pravnog položaja i značaja uloge pater familiasa i njegovih patria potestas koje će postati porodično-pravnom paradigmom uređenja odnosa roditelja i djece te pristupa odgajanju djece. Zbog utjecaja koji su imali na rimsko pravo u radu autor obrađuje društveno-pravne odnose u Sparti i Atini, ali i Arabljanskoj državi koja je u srednjem vijeku bila kolijevkom nauke, slobodnog promišljanja i etabliranja novog pravnog sistema. Analizirajući tadašnja pravna rješenja, ne možemo apriori konstatovati da je pravni položaj muškaraca ili žena bio dominantan u svim civilizacijama i u svakom vremenu, ne određujući o kojoj kategoriji muškaraca ili žena je riječ.

Ključne riječi: porodica, pravo i odgoj

Uvod

Analizirajući neke od najznačajnijih pravnih akata i čitajući tekstove velikih naučnika antičkog Rima, Sparte i Atine, možemo „rekonstruirati sliku“ starovjekovnih porodica i unutarporodičnih odnosa u antičkim i srednjovjekovnim državama. Na taj način je moguće, kako sa sociološkog tako i s pravnog aspekta, steći uvid u

¹ Viši asistent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici, iur_ajdin@yahoo.com
Rad autora je dostavljen 6. 3. 2014. godine, a prihvaćen za objavljivanje 6. 12. 2014. godine.

društveno-pravni položaj svih članova porodice, od oca porodice (*pater familias*), do žena, odnosno djece i drugih članova kućne zajednice. Zasiurno je da među te najuspješnije društvene zajednice u prošlosti kojima čovječanstvo mnogo duguje spadaju Rim, Sparta, Atina te kasnije i Arabljanska država. Malo koje civilizacije su poput navedenih čovječanstvu podarile toliko revolucionarnih ideja, filozofskih promišljanja, pravnih rješenja te sistematizacije pravnih normi i pravnog uređenja cjelokupnog društvenog sistema protkanog svjetovnim i duhovnim, religijskim i građanskim normama. Imajući u vidu navedeno, u radu ćemo se fokusirati na proučavanje pravnog položaja i značaja uloge *pater familiasa* i njegovih *patria potestas* koje će postati porodično-pravnom paradigmom uređenja odnosa roditelja i djece te pristupa odgajanju djece, barem u zemljama romanskog pravnog kruga u Evropi i šire.

No, pošto danas postoji nekoliko velikih pravnih sistema koji nisu bazirani na rimskom pravu, posebno izazovnim se čini sagledati društvene odnose u zemljama koje su imale utjecaja na rimsko pravo poput Sparte i Atine, odnosno njihovog društvenog uređenja. Imajući u vidu najjaču i najveću civilizaciju srednjeg vijeka, Arabljansku državu, te analizirajući pravnorelevantne izvore, željeli smo iz drugog ugla, iz ugla drugih civilizacija i pravnih sistema tog vremena, sagledati unutarporodične odnose uzimajući u obzir surovi odnos koji su predislamski Arapi imali prema djeci, što se svakako odražavalo i na njihov pristup odgojnom procesu, koji se uveliko promijenio nakon VI stoljeća.

1. Uloga *patria potestas* i odgoj djece u Starom Rimu

Vlast porodičnog starješine nad ukućanima, koja inkorporira široki spektar imovinskih i ličnih ovlašćenja nad njima, označava se kao *patria potestas*. Znači, očinska vlast (*patria potestas*, Rabello 1979; Saller, 1994; Fayer, 1994) je doživotna i u najstarije vrijeme neograničena vlast kućnog starješine (*pater familias*) nad osobama i porodičnom imovinom (Šarac i Lučić, 2006:71). Ona je obuhvatala tri tipa nadređenosti kojima je *pater familias* izražavao svoju sveukupnu porodičnu dominaciju, supremaciju i nadmoć nad svim članovima porodice. Te nadređenosti su se ogledale u vlasti prema: ženi (*manus*), robovima i njihovoj djeci te ostalim slobodnim članovima porodice (*potestas* u užem smislu, Stojčević, 1976:78-79; Margetić i Boras, 1998:79-80). Zanimljivo je kako

vlast porodičnog starješine biva protegnuta i na one osobe koje bi ustupile druge porodice, odnosno njihovi raniji *pater familias*. Položaj ovih osoba je bio povoljniji od položaja robova, a sigurno teži od položaja ostalih slobodnih članova porodice. U ovom položaju najčešće su se nalazila djeca koju bi njihov raniji *pater familias* ustupljivao na rad drugim porodicama (Puhan, 1974:173-174).

Malo je naroda koji su očevima davali toliko ovlašćenja nad ukućanima kao što su to činili Rimljani (Puhan, 1974:173-174). Razloge koji su na to uticali možemo tražiti u mnogim činjenicama, a posebno u tome što je otac bio ekonomski najjači član porodice, pa su sve osobe koje su rođenjem, usvojenjem ili sklapanjem braka dolazile u porodicu, postajale osobe pod vlašću *pater familiasa* (Margetić i Boras, 1998:79-80). Znači, pod *patriam potestatem* se dolazilo na nekoliko načina, i to: rođenjem, adopcijom, adrogacijom i legitimacijom (Stojčević, 1976:79).

Porodični starješina je bio jaka poluga državne vlasti i lokalni organ moći kojem su se svi ostali članovi morali bespogovorno pokoriti. U duhu takvog zaključka i strogi rimski zakoni određuju kako je jedno od najtežih krivičnih djela, čiju istragu sprovode istražne sudije (*questores parricidii*), ubistvo *pater familiasa*, za koje se, jednako kao i za samo „podizanje ruke“ na njega, predviđa smrtna kazna (Bujuklić, 2009:565-566). *Pater familias* je također i prvosveštenik porodičnog kulta, a kada umre, njemu se ukućani klanjaju i prinose mu žrtve kao kućnom božanstvu (Bujuklić, 2009:282).

Vlast porodičnog starješine je bila doživotna te dok god je on bio živ, sin mu je bio podređen nezavisno od njegove starosti i funkcije koju je obavljao u rimskoj vlasti. Ova činjenica svjedoči o tome da nije bilo određene starosne granice koja bi osobu *alieni iuris* pretvarala u osobu *sui iuris*, pa je tako jedina posljedica koju je punoljetsvo donosilo sa sobom bilo stjecanje poslovne, ali ne i pravne sposobnosti, te je shodno tome *patria potestas* obuhvatala i potpuna imovinska ovlašćenja *pater familiasa*, koja su se kretala od vlasti nad naslijeđenom imovinom do vlasti nad svim onim što bi na bilo koji način stekli njegovi ukućani (Horvat, 1974:87; Margetić i Boras, 1998:70-73).

Sadržina *patrie potestatis* obuhvatala je različita imovinska i lična ovlašćenja prema djetetu. Njegova lična prava inkorporirala su sljedeća ovlašćenja:

- *ius vitae ac necis* (pravo odlučivanja o životu i smrti djeteta),
- *ius vendendi* (pravo prodaje djeteta),
- *ius vindicandi* (pravo oca da traži izručenje svoje djece od trećih lica koja su ih zadržala),
- pravo kućnog *starješine* na davanje načelnog pristanka za zaključenje braka djece (Margetić i Boras, 1998:179-180).

U korpusu ličnih ovlaštenja kojima je suvereno disponirao *pater familias*, pravo života i smrti (*ius vitae ac necis*) bilo je krakog daha, pošto je relativno ubrzo bilo ukinuto, pa se prešlo na određene vrste tjelesnih kazni i mogućnosti prodaje drugom licu svoga člana porodice, kada bi ovaj dolazio u *mancipium* (Bujuklić, 2009:504). Ipak, očeva vlast nije bila toliko surova, pa su već *leges regiae* (Jovanović, 2002:109-111) ograničili njegove ovlasti i pravo da odbaci novorođenče čime su i pravni status vanbračne djece doveli u nešto bolji položaj od onog koji su imali u prošlosti. Starješina porodice je morao da prihvati sve sinove i prvorođene kćeri (Jovanović, 2002:109-111). Tako krajem republike vlast *pater familiasa* počinje slabiti.

Patria potestas je prestajala smrću porodičnog starješine, emancipacijom ili udajom u brak s manusom (Romic, 1973:185). Pored toga, djeca muškog spola izlaze ispod očinske vlasti ukoliko postanu Jupiterovi svećenici, a ona ženskog spola ako postanu djevice Vestalke² (Romic, 1973:185). Od perioda *Augusta* uvedeno je pravilo da se ukućani ne smiju ženiti i udavati bez saglasnosti porodičnog starješine. Tako su vremenom u Justinijanovom pravu ovlaštenja oca ograničena, pa je položaj djece donekle popravljen (Romic, 1994:116-118). Kako je vrijeme odmicalo, tako je jačala i svijest ljudi o potrebi za većom brigom i pažnjom o djeci, ali je to još uvijek bilo daleko od njihove potpune zaštite. Razvojem odnosa roditelja i djece država dobija ingerencije u smislu kontrole tog

² *Vestales* (lat.) vestalke, sveštenice Veste, zadužene da čuvaju „vječnu vatru“ (*ignis inextinctus*) koja simboliše postojanost i trajnost Rimske države. Bile su organizirane u posebnom kolegiju sastavljenom prvobitno od četiri, a kasnije od šest sveštenica, po dvije za svako od tri rimska plemena (Titius, Ramnes, Luceres). Na njihovom čelu se nalazila najstarija sveštenica (*virgo vestalis maxima*), a o ritualnom djelovanju samog kolegija starao se *pontifex maximus*. Pošto se u primitivnim zajednicama veoma teško dolazilo do vatre, bilo je neophodno da se ona čuva na jednom mestu, gdje bi plamen stalno gorio (Bujuklić, 2009:759).

odnosa, a posebno religioznog odgoja djeteta u okviru patrijarhalne porodice (Romac, 1994:116-118).

Odgojna metodologija u rimskoj državi se vremenom mijenjala, pa je tako za vrijeme carstva odgoj u Rimu bio naročito razvijen. U elementarnoj školi dječaci su učili čitanje, pisanje, račun i osnove gramatike, u gramatičkoj se izučavao latinski, gramatika i književnost, a u retorskoj pravo, zakoni, filozofija, historija, retorika i geografija. Nije bila zapostavljena ni gimnastika ni vojna obuka (Stevanović, 2000:17). Ove činjenice ipak ukazuju na to da su se starješine porodice na adekvatan način brinuli o svojim budućim naraštajima. Tako su Rimljani vremenom mnogo pažnje polagali na odgoj, pa su organizirali raznovrsne škole u koje su slali svoju djecu. Tamo su se, pored obrazovanja, djeca na određen način i odgajala. Škole su bile organizirane u Rimu i u značajnijim centrima u provincijama. Ipak, škole u Rimu su bile bolje organizirane pošto su ih vodili čuveni učitelji iz Grčke, Male Azije ili Afrike. Zato su imućniji roditelji iz provincija dovodili svoje potomke i skrbnike u Rim kako bi im osigurali bolju i kvalitetniju naobrazbu. Poznato je kako je siromašni Horacijev otac preselio u Rim kao bi svome sinu priuštio doličan odgoj (Stevanović, 2000:17). Djeca su u sedmoj godini života počinjala s pohađanjem javnih škola kod učitelja koji su se nazivali *grammaticusima* (Žlebnić, 1970:26-28). Posebno je važno istaći da su pravo na pohađanje škole jednako imali kako muški tako i ženski potomci rimskih građana. Jedino što možemo smatrati negativitetom tog doba na ovom polju jeste činjenica da su roditelji imali apsolutno pravo da odluče o tome da li će njihova djeca pohađati školu ili neće (Žlebnić, 1970:26-28). U II st. pr. n. e. u osnovnu naobrazbu se uvodi i grčki jezik s grčkom literaturom. Bogatije porodice su imale i svoje privatne učitelje, koji su uglavnom bili robovi. U dvanaestoj godini, uglavnom muška djeca, pohađala su retorske škole kako bi stekla temeljno znanje koje im je bilo potrebno za društveno-političko djelovanje (Žlebnić, 1970:26-28). Nakon dostizanja i savladavanja tog stepena obrazovanja, djeca su pohađala poznate škole retorike, i to izvan rimske države, u Ateni ili na otoku Rodu (Šonje, 1996:83).

Tačno je, međutim, da su muška djeca, kao budući ratnici, bila od izuzetnog značaja za rimsku državu koja se širila, kao i da je u ratovima bilo masovnih pogibija muških potomaka. No, i žene su uvažavane, pošto se uvidjela njihova značajna uloga u podizanju porodica i zdravom odgoju djece. Kasnija historija, bar koliko je

poznato, uopće ne bilježi ovakav ili sličan odnos prema ženskoj djeci (Šonje, 1996:83).

O odgoju djevojčica brinule su majke, koje su ih učile moralu i radu unutar porodične zajednice. Kćeri imućnijih Rimljana obrazovale su se na odgovarajući način pa su tako mnoge Rimljanke bile izuzetno obrazovane i ugledne u rimskom društvu. Nakon Punskih ratova u III stoljeću pr. n. e. Rim postaje velesila, stiže mnogo robova i ogromno bogatstvo. Dok je raskoš Rimljana naglo rasla, umjerenost i moralna strogoća, koji su ih do tada krasili, naglo propadaju i rimsko društvo stagnira u gotovo svim aspektima društveno-političkog života. Umjesto moralnih i čednih žena koje bi krasile rimsku civilizaciju, javljaju se moralno degradirane i neprincipijelno odgojene žene, koje urušavanjem svoga ugleda polahko, ali sigurno urušavaju i rimsku civilizaciju. Ove žene su bile poznatije kao *meretrices*,³ i od njih se nije moglo očekivati da će preuzeti ulogu majke-odgajateljice u rimskoj zajednici.

2. Odgoj djece u grčkim polisima

Kultura istočnjačkih naroda dosegla je i do Grčke, zahvaljujući prije svega izuzetno raširenoj kopnenoj i pomorskoj trgovini. Za razliku od prethodnih država, za grčke polise možemo kazati da su među prvim organizirano i sveobuhvatno pristupili odgojnom procesu. Najutjecajniji u evoluciji odgojnog procesa na području egejskog svijeta bili su izuzetno organizirani starogrčki polisi: Sparta i Atina. I u jednom i u drugom gradu-državi odgajanje je, kao dugoročni i složeni proces, bilo namijenjeno isključivo djeci robovlasnika.

U Sparti se odgoj smatrao toliko značajnim da je postao državna stvar (Žlebni, 1970:15). Zahvaljući svom vojničkom karakteru, odgoj u Sparti nije mogao biti nikakav drugačiji do li vojnički, pa je tako država nastojala odgajati omladinu sposobnu za ratovanje. Djeca su u Sparti do sedme godine bila odgajana u kući. Slabu i zakržljalu djecu, po odluci najstarijih članova u rodovskom savezu (*fili*), izlagali bi u planini (*Tajget*) zvijerima (Žlebni, 1970:15). Nakon što bi navršili sedam godina, dječaci bi ulazili u javne odgojne ustanove i tu ostajali sve do osamanaeste godine života. Cilj tjelesnog odgoja je bio da omladina bude što

³ Meretrices (*meretrix*), jedan je od brojnih naziva za prostitutke u Rimu. Vidjeti: Bujuklić, 2009:511-512.

izdržljivija, pa su tako djeca spavala nepokrivena na rogozu, išla su bosa i gologlava. Posebno je zanimljiva uvijek aktualna kazna šibanjem koja se sprovodila veoma surovo i svirepo. Izražavanje boli prilikom šibanja smatrano je sramotom. Spartanци su visoko cijenili utjecaj muzike i pjevanja na borbeni duh i ratničko raspoloženje svakog Spartanca (Svalina i Bognar). Pjesme su stoga učili napamet, dok su s druge strane čitanje, pisanje i znanje veoma malo cijenili. Uvažavali su i veliku pažnju pridavali osposobljenosti uma, snalažljivosti i prisusutvu duha te jezgrovitosti u govoru. Dječaci su u odgojnim ustanovama s odraslima razgovarali o gotovo svim važnijim političkim pitanjima. Od osamnaeste do dvadesete godine, kada bi i zvanično postajali vojnici, mladići su se zvali *efebi* i učestvovali su u lovovima na robove, dok su neki od njih već tada poučavali mlađe naraštaje. Nisu samo dječaci bivali odgajani po uhodanom i visokofunkcionalnom procesu nego i djevojke, čiji je odgoj također bio javan pod nadzorom države. Učile su da se bore, pjevaju, igraju i sl. Smatralo se da će tako žene imati zdrava potomstva te da će Spartanke biti osposobljene da čuvaju polis kada muškarci budu u ratnom pohodu (Žlebnik, 1970:15-16). Iz navednog se može zaključiti kako je odgojni proces kod Spartanaca bio jednostran. I pored određenih elemenata diskriminacije i surovosti u odgojnom procesu te nepostojanja koncepta zaštite prava djece, i sam Aristotel prihvata ovaj način odgoja i ocjenjuje ga kao pozitivan, pošto je po prvi put država zauzela zvanični stav kako je odgajanje vrlo važno društveno pitanje koje treba biti uređeno zakonima (Aristotel, 1988:80).

Na drugoj strani, u svijetu Egejskog mora, izrasta Atina, trgovačka država kojom je vladala pretežno trgovačka aristokratija. Nasuprot Sparte koja je bila čista vojnička država, u Atini je teška borba za vlast između zemljoposjednika i trgovačke aristokratije primorala aristokratiju da računa na politički slobodan narod i da ga iskoristi u svoje svrhe, primoravajući na taj način trgovačku aristokratiju da uspostavi demokratski oblik vlasti. Robovlasnička demokratija postigla je u Atini vrhunac, i to naročito za vrijeme Perikla u V stoljeću pr. n. e. (Aristotel, 1988:70).

Njena osnova je bila jednakost svih slobodnih građana pred zakonom, pa je to i u Atini rezultiralo velikim ekonomskim i kulturnim procvatom. Shodno ovome, sasvim je prirodno to što je spartanski odgoj potpuno suprotan atinskom tipu odgoja. Odgojni cilj je i u Atini bio usmjeren na odgajanje dobrih građana, ali na

način koji odgovara karakteru trgovačke i visoko kulturne atinske države (Žlebniĳ, 1970:16). Već u predškolskoj dobi u Atini se djeci posvećivala velika pažnja u odgoju te su tako do sedme godine djecu odgajali kod kuće. Odgojem su se u ovom periodu isključivo bavili robovi i robinje. Jednaka se pažnja posvećivala i tjelesnom i duhovnom odgoju. I nakon sedme godine djevojčice su ostajele kod kuće pod majčinskim nadzorom, kako bi naučile vještine lijepog pjevanja, igranja i ovladale domaćinskim poslovima, dok su dječaci ulazili u škole i u tom periodu pa sve do četrnaeste godine odgajali bi se pod nadzorom osposobljenih učitelja. Učili su ih pisanju, računanju, pjevanju i sl. Na putu od kuće do škole djecu su pratili *paidagogósi*.⁴

Kada bi dostigli trinaestogodišnju dob, dječake su počinjali i tjelesno da odgajaju u školama borbe, odnosno *palastrama*. U ovim školama dječaci su ostajali do tri godine u okviru kojih su trebali dosegnuti zenit svoje ljepote, gipkosti i snage. I u Atini su prema Aristotelovim riječima poučavali „pomoću zadavanja bola“, što znači da je batina bila društveno prihvaćeno sredstvo za sprovođenje sankcije. Dok bi jedan dio djece na ovom stepenu završio svoje školovanje, drugi su roditelji svoju djecu slali u gimnazije, škole koje je djelimično potpomagala država. U ovim školama djeca su se učila raznim političkim, umjetničkim i filozofskim promišljanjima i razgovorima. Atinski mladići od osamnaeste do dvadesete godine bili su primani u zajednicu efeba, jednako kao i u Sparti. Glavni zadatak im je bio da savladaju sada i definitivno sve vojničke vještine i da budu spremni za učešće u eventualnim ratovima i raznim državnim svečanostima (Žlebniĳ, 1970:16). Međutim, ono što je razlikovalo *efebe* Atine od onih u Sparti jest nastavak intenzivnog obrazovanja njenih članova. Naime, u Atini su mladići izučavali državne zakone, davali zakletve da će poštovati zakone te da će poslije svoje smrti ostaviti svoju domovinu još snažniju i jaću (Žlebniĳ, 1970:18). U Atini je postojalo mnogo naučnih krugova i učitelja koji su svaki na svoj način gledali na odgoj budućih naraštaja. Stoga nas nimalo ne treba čuditi činjenica da mnogi pravni historičari danas zauzimaju stav kako je izučavanje grčkog prava bitno za razumijevanje zajedničkog kulturnog naslijeđa čitavog čovječanstva. Na tom tragu je i Košaker prije Drugog svjetskog rata govorio o krizi rimskog

⁴ *Paidagogós* su bili robovi zaduženi za praćenje djece u školu i nazad (Žlebniĳ, 1970:16).

prava i potrebi da se ono oplemeni pravnom historijom drugih starih evropskih civilizacija (Avramović, 2000:35).

Novi zaokret u odgojnom procesu donio je Sokrat sa svojim uvjerenjima kako je znanje o moralu najcjjenjenije te kako je znanje o vrlini isto što i sama vrlina. Sokrat je naučavao kako je u cjelokupnom odgojnom procesu važno pravilno odgojiti razum te da čovjeka treba dovesti do pravih pojmova. Tako se intelektualni odgoj kod Sokrata poklapa s moralnim odgojem. U moralno-odgojnom radu ovaj filozof je otkrivao svoj najdublji životni smisao (Žlebnić, 1970:20). Posebno je naglašavao odgojni ideal moralnog savršenstva. Antički idealizam dostigao je vrhunac u filozofskom sistemu Sokratovog učenika Platona, koji je bio neumoljivi borac protiv atinske demokratije. Iznio je zanimljivo gledište prema kojem država treba na sebe preuzeti brigu o odgoju i efikasnom provođenju odgojnog procesa. Iz spartanskog odgoja Platon je preuzeo princip da omladinu treba odgajati strogo i da s posebnom pažnjom treba odgajati djevojke (Platon, 2002:72, 88, 93...). Atinski odgoj ga je očarao svojim idealom harmoničnog odgoja i sistemom organiziranog školstva. Svojim stavom kako treba jednako raditi i na odgajanju ženske djece pokušao je ukazati na neravnopravan položaj ženskog potomstva u procesu odgajanja budućih generacija (Žlebnić, 1970:20-21). Aristotel je zauzeo stav kako svaki čovjek ima tri duše: vegetativnu, animalnu i saznavnu. Shodno tome, Aristotel razgraničava trostruki odgoj djeteta, i to: tjelesni, moralni i umni. Razum je, naravno, u čovjeku najveća vrijednost i čovjek je pun vrline kad je podređen razumu, kad pronade sredinu između dvije krajnosti: suviše i premalo (Aristotel, 1988:137). Aristotel ne traži obrazovanje samo radi koristi koju mlad čovjek može imati od njega nego zbog toga što je obrazovanje jedino dostojno slobodnog čovjeka. On je uvidio da samo moralno obučavanje nije dovoljno i za moralni odgoj te da je potrebna praktična osposobljenost subjekata odgojnog procesa. Smatrao je kako mlad čovjek treba radom formirati svoje vrline pa, shodno tome, odgojem treba da stekne niz moralnih navika. Odgojni sistem koji je uspostavio Aristotel predstavlja stvarno vrhunac antičke pedagoške teorije, pa je očigledno kako je i on sam dobio mnogo pobuda iz samog spartanskog i atinskog odgojnog sistema (Žlebnić, 1970:21). Isticao je potrebu da odgoj mora voditi računa o čovjekovom prirodnom odgoju. Na taj način je po prvi put istaknuto da odgoj mora biti u skladu s prirodom (Aristotel, 1988:140).

Posebno su zanimljive norme Gortinskog zakonika, koji je posebnu kolumnu (odjeljak-član) posvetio pravnom položaju djece. „Ako rodi dijete žena koja je razvedena, neka ga donesu mužu u kuću u prisustvu trojice svjedoka. A ako ga (muž) ne primi, neka majka ima pravo da dijete ili gaji ili izloži, a prednost u zakletvi neka imaju rođaci i svjedoci, (ako je sporno) da li su ga donijeli. A ako *vojkeja*⁵ koja je razvedena rodi dijete, neka ga donesu gospodaru čovjeka za koga je bila udata, u prisustvu dva svjedoka.“ (Festić, 1998:75). Zakonik uvažava i mogućnost da muškarac ne primi dijete pa u tom slučaju predviđa da će dijete biti pod vlašću gospodara *vojkeje*. Koliko se pazilo na to da dijete odrasta pod nečijom brigom i pažnjom pokazuju i sljedeće pravne odredbe. Naime, ukoliko zatrudni i rodi dijete *vojkeja* koja je neudata, nalagalo se da ono bude pod vlašću gospodara njenog oca, a ukoliko otac ne bi bio živ, nadzor nad djetetom i puno pravo starateljstva se davalo gospodarima njene braće. Ove izuzetno važne odredbe Gortinskog zakonika ukazuju nam na činjenicu kako je još prije više od dvije hiljade godina postojala pravno uokvirena i pravno normirana briga o djeci bez roditeljskog staranja te kako je društvena funkcija odgoja uživala značajno mjesto i u velikim pravnim kodeksima. Jednako kao što je brinuo o ličnosti djeteta, otac porodice je brinuo i o njihovoj imovini. „Otac neka ima vlast nad djecom i raspodjelom imovine, a majka nad raspodjelom svoje imovine.“ (Festić, 1998:76). Čitajući i analizirajući Gortinski zakonik ne možemo a da ne akcentiramo njegovu pravnu vrijednost. Naime u samom tekstu Zakonika nailazimo na eksplicitnu pravnu odredbu kojom se zabranjuje očevo raspolaganje imovinom djeteta stečenom na poseban način. Neka ni otac (ne prodaje i ne zalaže) ono što su djeca sama stekla ili naslijedila (Festić, 1998:77). Na kraju Zakonika se regulira kako imovina kćerke (nasljednice) koju odgaja njena majka treba biti čuvana s posebnom pažnjom od strane očeva i majčinih rođaka koji su određeni kao upravnici te imovine u nedostatku *epibalonata*⁶ i *orfanodikasta*,⁷ sve dok se kćer ne uda.⁸

⁵ Vojkeji u Gortini predstavljaju osnovnu masu eksploitanog stanovništva i uživaju status posebne grupe starih patrijarhalnih robova, koji imaju zakonom priznatu porodicu, pravo da se žene slobodnim ženama, pa čak i da raspolazu određenom imovinskom masom. Vidjeti Gortinski zakonik, prijevod prof. Sime Avramovića, www.ius.bg.ac.rs/drakitic/gortinski_zakonik.doc (30. 1. 2014).

⁶ Epibalonti su termin kojim su se označavali različiti krugovi ljudi. U doslovnom prijevodu *Epiballontes* obilježavaju „ljudе koji imaju pravo na

Nakon pobjede Aleksandra Velikog, koji je proširio Makedonsko carstvo i ubrzao raspad starogrčkog robovlasničkog društva, došlo je do sjedinjavanja grčke kulture s orijentalnom.⁹ Svojim naučnim karakterom helenizam je dao intelektualističko obilježje tadašnjem odgoju, koje u suštini ostaje slično atinskom. Škole su postale državne ili javne, a materijalni položaj učitelja dobrahno se popravio (Žlebnić, 1970:25).

3. Srednjovjekovne odgojne tendencije u Evropi

U srednjem vijeku su sve evropske feudalne države svoj društveno-pravni sistem temeljile na ekonomskim i kulturnim tradicijama antičkog Rima i na ideološkom konceptu kršćanstva čije je istočno-semitske korijene grčka filozofija uobličila u formu prihvatljivu za Evropu (Imamović, 2005:58). Institut očeve vlasti nadmašio je robovlasnički društveno-ekonomski sistem, tako da se i dalje mogao sresti u srednjovjekovnom njemačkom običajnom pravu, i to pod nazivom *mundium* (Imamović, 2005:58). Njemačko društvo toga doba je bilo dosta patrijarhalno, pa se na tom tragu otac smatrao vrhovnim gospodarom žene i djece, ali za razliku od rimskog društva, u njemačkom pravnom sistemu *mundium* je označavao dužnosti oca koje su bile striktno određene. Također je utvrđeno da i dijete uživa poseban korpus prava utemeljenih na zakonu te da šira porodica ima veoma važnu ulogu prilikom zaštite interesa djece. Obje ove ideje imat će važnu ulogu kod donošenja budućih evropskih kodifikacija, u kojima će odnosi roditelja i djece biti posebno pravno normirani (Wieacker, 1967:229).

U srednjem vijeku, pošto se sva vlast na određenom alodu, bio on slobodan ili neslobodan, nalazila u rukama feudalca, to je i feudalac kao odgajatelj imao puno ovlaštenje na osmišljavanje i pravno normiranje odgojnog procesa (Žlebnić, 1970:32). Crkva je predstavljala oličenje feudalčevog statusa i moći, pa je i njen utjecaj na vjersko-duhovno usmjeravanje najmlađih naraštaja bio

nešto“, kao što je, primjera radi, pravo na naslijeđe ili pravo na ženidbu kćerkom nasljednicom i sl. (Festić, 1998:77).

⁷ Orfanodikasta su državni službenici koji su imali zadatak da se staraju o kćerkama nasljednicama, tako da će vremenom ova novouvedena državna funkcija sve više na značaju davati samim kćerkama kao nasljednicama imovine (Festić, 1998:77).

⁸ ... a neka se uda s dvanaest godina i više. (Festić, 1998:77).

⁹ Ovaj period je obuhvatao tri stoljeća prije nove ere i dva stoljeća poslije nove ere (Žlebnić, 1970:25).

od izuzetne važnosti. Možemo zaključiti kako crkvu srednjeg vijeka, kao pravu feudalnu silu, nije zanimalo isključivo ostvarivanje ekonomsko-političke prevlasti. Centralna ideja tog doba je usmjerena ka vjerskoj afirmaciji i ideji onozemaljskog svijeta. Crkva je imala vlast u odgoju i školstvu. Škole se počinju javljati prilično kasno, najprije pri vjerskim ustanovama – pri samostanima samostanske škole, a pri biskupijama biskupske ili katedralne škole. U prvima se stjecalo osnovno znanje, a druge bijahu škole tipa srednjeg obrazovanja i iz mnogih će se kasnije razviti sveučilišta. U italijanskim gradovima pri kraju ovog razdoblja otvaraju se i laičke osnovne škole. Srednji vijek je školske programe preuzeo od grčko-rimske tradicije (Kale, 1990:65).

U takvom sistemu, u kojemu je glavno pitanje biti kršćanin ili neznabožac, u tom periodu kada se kršćanin smatrao jedinim kulturnim čovjekom nasuprot ostalih, njemu nedoraslih bića, razumljivo je zašto su svećenici, a pogotovo oni viši, postali nosioci općeg obrazovanja i što su odgojni i obrazovni proces dobili konture svećeničkih privilegija srednjeg vijeka (Žlebnik, 1970:32 i d.).

U odnosu na antički odgoj i ideal o harmoničnom razvoju tijela i duše, na scenu stupa novi odgojni model koji postaje sasvim uprošćen i jednostavan. Tijelo je značilo zatvor za dušu, pa je bilo neophodno da se asketski zapostavi njegovo razvijanje. Svećenstvo propovijeda i shodno svojim crkvenim pravima najmlađe podučava poslušnosti, strpljenju, radu i uzdržljivosti vijeka (Žlebnik, 1970:32 i d.). Disciplina je bila veoma stroga, a tjelesna kazna jedna od glavnih odgojnih metoda. Ti bolovi, kojima je dijete bilo izloženo, trebali su u djetetu pobuditi unutrašnju bol te ga potaknuti da se popravi. „Moć šibe“ nigdje se nije toliko razvila kao u rukama samostanskih učitelja srednjega vijeka (Tauš i Mudiza, 2006:71). Osnovni izvor prava tog perioda bilo je Sveto pismo, čiji tumači predstavljaju glavne autoritete. Pošto su imali bogate knjižne fondove, manastiri predstavljaju centre pismenosti, u kojima su kaluđeri čuvali i prepisivali knjige. Zanimljivi su i statistički podaci o surovosti učitelja u 18. stoljeću, koje je u svom dnevniku uvijekovječio I. I. Haberle, učitelj u nekom njemačkom gradiću.¹⁰

¹⁰ Taj je nastavnik za svoga službovanja u trajanju od 51 godinu i 7 mjeseci upotrebljavao tjelesnu kaznu podijelivši učenicima: 911.527 batina, 124.010 šiba, 20.989 pljusaka rukom i ravnalom, 136.715 udaraca po dlanu, 10.235

Jedan od najznamenitijih kodeksa pravnih normi srednjeg vijeka je Ekloga.¹¹ Izbor zakona, sačinjen u kratkim crtama od strane Lava i Konstantina, „mudrih i blagočestivih imperatora“ iz Instituta, Digesta, Kodeksa i novih odluka (Novela) velikog Justinijana, s ispravkama u smislu velikog čovekoljublja (Titul I., O sklapanju zaruka i o njihovu razvrgavanju, Margetić, 1980), Ekloga je izuzetno značajna po tome što je cijeli titul (odjeljak, član) posvetila pravnom položaju djece bez roditelja i starateljstvu nad njima. Ove pravne odredbe označile su veliki iskorak po pitanju pravnog položaja djeteta, iako nisu iskorijenile njegov još uvijek nezavidan status. No, pravno tretiranje položaja djece bez roditeljskog staranja u ovom pravnom zborniku je, kao u rijetko kojem, posebno izdvojeno i normirano (Titul VII, Karčić, 2004:102). „Ukoliko neko ostane siročće u nejakoj dobi, a postoji imovina, ali su roditelji umirući odredili pismeno ili usmeno staratelja, neka se poštuje njihova volja. Ako nisu, starateljstvo pada u dužnost svetih kuća, i to u ovom gradu što ga Bog štiti, orfanotrofiji i drugim svetim kućama i slavnim crkvama, a u provincijama biskupima, samostanima i crkvama, sve dok nasljednici ne dođu u dob sposobnu za sklapanje braka.“ (Titul VII, O djeci bez roditelja i o starateljstvu nad njima, Margetić, 1980:53-78). Povećan je broj zabranjenih stepena srodstva (kao bračnih smetnji) s četiri na šest, poboljšan je ženin status i uvedeno starateljstvo crkve nad siročćadi (Imamović, 2005:86). „Nije, naime, drago Gospodu da se, kako se to do sada radilo, određuju druge osobe za staratelje te da rasipaju imovinu siročćadi, a da siročćad mora prosjačiti. Svete pak kuće i crkve Gospodina koje upravljaju tuđim imovinama i prihvaćaju u skladu s Božijom zapovijedi strane ljude kao svoje vlastite, čuvat će mnogo bolje imovinu siročćadi i vratiti je pravovremeno.“ (Karčić, 2004:92).

udaraca po usni, 1,115.800 šaka u glavu, 7.805 zaušnica i 22.763 udaraca Biblijom, pjesmaricom ili gramatikom. Znači, ukupno: 2,292.890 udaraca ne računajući to što su djeca nebrojeno puta morala klečati na grašku, kukuruznom zrnju, sitnom iverju, držati šibu uvis pruženom rukom i drugih vrsta kazni, za koje taj „humani“ učitelj nikada nije bio u neprilici (Tauš i Mudiza, 2006:71).

¹¹ Ekloga je kodifikacija bizantskih careva isaurijske dinastije Lava i Konstantina nastala 726. god. Predstavljala je temeljni bizantski zakonik, podijeljen na titule, koji je neposredno ili posredno, u većoj ili manjoj mjeri ipak utjecao na pravo naroda južne, jugoistočne i istočne Europe... (Karčić, 2004:92).

4. Pravni aspekti odgojnog djelovanja u srednjovjekovnoj Arabljanskoj državi

Treća velika feudalna civilizacija nastaje među Arabljanima u VII stoljeću, u vremenu kada su živjeli nomadskim i neurednim životom, u vremenu kada su semitski Arapi činili najgnusnije zločine nad ženskom djecom. Naime, na tlu Arabije živjeli su predislamski Arapi koji su bili odani svim vrstama poroka: kocki, alkoholu, ubijanju, lažima, krađi, brutalnoj psovci, potvori, bludu, nemoralu, ubijanju i zakopavanju žive ženske djece u zemlju ili pustinjski pijesak. U ovakvom ambijentu, stanju, oklonostima, u mješavini mitsko-magijskih vjerovanja, moralne degradacije i zakržljalih običaja, u vremenu općeg *džahilijeta*,¹² došla je Božija odredba. Osvanuo je dan ponedjeljak, došao je čovjek odabranik i prosvjetitelj, a preko njega islam kao monoteistička vjera. Tako između tamne historije semitskih Arapa prije Muhammeda, a.s., i njihove nagle ekspanzije poslije njega stoji jedan poseban idejno-kulturni faktor. To je islam koji, pozivajući na jednakost i pravdu, nije načinio nikakvu razliku u ravnoteži obaveza i prava između muškarca i žene, dok je dotadašnje pravljenje razlika između muškarca i žene u odnosima ljubavi i naklonosti predstavljalo odvratnu prijeislamsku praksu.

Dijete ima pravo na život, pa ni otac ni majka nemaju pravo da ugroze njegov život ubistvom ili zakopavanjem, što su činili neki Arapi u džahilijetu (El-Qardawi, 1997:299). U prilog ovoj konstataciji je i ajet (odlomak) iz Kur'ana, kao najvažnijeg vrela islamskog prava, a u kojem stoji: *I kad se nekom od njih javi da mu se rodila kći lice mu potamni i postaje potišten, krije se od ljudi zbog nesreće koja mu je dojavljena: Da li ovakvo prezren da je zadrži ili da je u zemlju zarovi? Kako ružno oni prosuđuju!* (*En-Nahl*, 58-59) U procesu iskorjenjavanja takve prijeislamske prakse obnovitelj vjere islama Muhammed, a.s., posebno je u svojim obraćanjima spomenuo djevojčice i naredio je očevima i starateljima da se prema njima lijepo ophode, da se brinu i staraju za njih, jer time mogu steći Stvoriteljeve blagoslove i ući u Džennet. Pravu težinu ovih riječi uviđamo ukoliko znamo da su riječi, njegova djela i sve što je činio poslanik Muhammed, a.s., uzeti kao drugi izvor islamskog prava označen kao *sunnet*. Sve ono

¹² Džahilijet je arapska riječ i označava nezalicu, neznanje; *džahilijet* u terminologiji označava period i stanje arapskog društva prije islama (Karčić, 2004:92).

što je Muhammed, a.s., rekao u formi napomene ili savjeta (*hadis*), sve što je izričito ili prećutno odobrio ili zabranio, što je sam uradio i primjerom pokazao, a tradicija sačuvala, zove se *suna* (*sunnet*) (Imamović, 2005:96). Muslim¹³ bilježi hadis od Enesa ibn Malika, r.a., u kom stoji da je Poslanik rekao: „Ko bude izdržavao dvije djevojčice (kćeri) do njihovog potpunog odrastanja, bit će sa mnom u Džennetu poput toga (spajajući pri tome dva svoja prsta zajedno)“ (El-Munziri, 2004:245). Također, Imam Ahmed u svom „Musnedu“, bilježi da je Ukba ibn Amir el-Džuhani, r.a., naveo kako je čuo Poslanika da govori: „Ko bude imao tri kćeri i bude strpljiv s njima, opskrbljujući im hranu i odjeću iz svog imetka, one će ga sačuvati od džehennemske vatre.“ (El-Munziri, 2004:245). Stoga, islam naučava da staratelji djece moraju slijediti navedene poslaničke upute, kao i islamska učenja koja se odnose na obaveznost staranja o djevojčicama. Oni, također, moraju sprovoditi pravdu i jednakost između njih i muškaraca, tako da one mogu uživati svoja zagarantovana prava jednako kao i muški potomci. Otac je dužan da bude korektan i pravedan prema svojoj djeci u davanju, tako da u dobroti sva djeca budu izjednačena, pa mu se zabranjuje da jednom djetetu daje prednost u davanju bez potrebe i opravdanog razloga, što bi među djecom moglo izazvati gnjev i raspaliti vatru neprijateljstva i mržnje (El-Qardawi, 1997:300). Prije dolaska Muhammeda, a.s., i njegovih sljedbenika u Medinu, na sastanku kojem su prisustvovali predstavnici zavađenih plemena Avs i Hazredž, dato je obećanje, poznato pod nazivom mjesta tajnog sastanka „Prvi ugovor na Akabi“, koje glasi: „Nećemo izvan Boga ništa drugo obožavati. Nećemo krasti. Nećemo preljuba činiti. Nećemo ubijati rođenu djecu (odnosilo se na stari predislamski običaj ubijanja ženske djece). Klonićemo se klevete. U opravdanim stvarima ćemo se pokoravati Vjerovjesnikovim zapovjedima.“ (Bakšić-Muftić, 2002:99). Po dolasku u Medinu Poslanik izdaje prvi pisani akt, poznatiji kao

¹³ Zbog nastanka apokrifnih hadisa u IX stoljeću nastaje šest knjiga hadisa koje su priznate kao kanonske. Poseban autoritet među njima uživaju tzv. autentične zbirke čiji su kodifikatori Al-Buhari (umro 870. godine) koji je za šesnaest godina sakupio oko 600.000 hadisa, od kojih je kao autentične u svoju zbirku uključio svega 7.275; i Muslim (također umro 870. godine) koji je od 300.000 hadisa u svoju zbirku unio 12.000 (Imamović, 2005:96).

Medinska povelja.¹⁴ Svojom praksom je pokazao koliko treba brinuti o djeci bez roditeljskog staranja,¹⁵ a u članu 41 Povelje se navodi kako štíćenik ne može nikome jamčiti zaštitu u ime porodice koja ga štiti, ukoliko nema dozvolu te porodice (El-Munziri, 2004:146). Život djece bez roditelja izuzetno je težak, mučan, bolan, jadan, život u kome nema puno sreće, radosti, igre, zadovoljstva, smirenosti, što najbolje mogu primijetiti osobe koje se brinu o tim licima, kao što su odgajatelji, ukoliko dijete živi u domu za nezbrinutu djecu. U islamskom pravu staratelj djeteta bez roditeljskog staranja mora se potruditi da pomogne tom djetetu, da bude blag prema njemu, da ga podučava propisima islama, da mu u svakom segmentu života pomaže što više može, da odgaja ispravnu i čvrstu osobu te da se trudi da u djetetu razvije ljubav približnu onoj koju su djetetu poklanjali njegovi roditelji (El-Munziri, 2004:146). Tako se deliktom smatra starateljevo postupanje kojim troši imetak tog djeteta zajedno sa svojim imetkom.¹⁶ Djeci bez roditeljskog staranja cjelokupni imetak treba predati kada budu spremni za brak.¹⁷ Prema islamskim učenjima velika pažnja se poklanja djeci i njihovom odgoju, što možemo uočiti analiziranjem hadisa i iščitavanjem određenih dijelova iz Kur'ana, kao temeljnog akta uređenja porodice, države i društva. Odgoj djece unutar porodice je pitanje fundamentalno za opću korist društva. Kako islam uči, jedna od bitnih funkcija Muhammeda, a.s., je da bude vjerski i moralni uzor ljudskom rodu na ovome svijetu. To i Poslanik potvrđuje sljedećim hadisom: „Uistinu sam poslan da usavršim moral kod ljudi“. (El-Munziri, 2004:11 i d.)¹⁸ Bitan

¹⁴ Ova Povelja ima 52 člana, ali je prilikom prvog prijevoda na evropske jezike prevedeno 47 članova, što je ostalo i do dana današnjeg (Bakšić-Muftić, 2002:99).

¹⁵ Ebu Hurejre, r.a., prenosi da je Božiji Poslanik, a.s., rekao: „Staratelj svoga ili tuđeg siročeta i ja ćemo biti zajedno u Džennetu kao ova dva.“ pa je Malik, r.a., pokazao kažiprst i srednji prst (El-Munziri, 2004:249).

¹⁶ U Kur'anu, u suri (poglavlju) En-Nisa stoji: *I siročadi imanja njihova uručite, hrđavo za dobro ne podmećite i imetke njihove s imecima vašim ne trošite, – to bi, zaista, bio veliki grijeh.*

¹⁷ U pogledu ovoga u Kur'anu se navodi: *I provjeravajte siročad dok ne stasaju za brak; pa ako ocijenite da su zreli, uručite im imetke njihove. I ne žurite da ih rasipnički potrošite dok oni ne odrastu... (En-Nisa', 6).*

¹⁸ „Nije ti neprijatelj čovjek koga u borbi ubiješ i stekneš zvanje gazije (slavnog ratnika), ili on tebe ubije pa postaneš šehid i zaslužiš džennet. Pravi ti je neprijatelj tvoje neodgojeno dijete koje je iz tvoje kičme poteklo. Zatim, neprijatelj ti je i tvoj imetak koji si svojim rukama zaradio, a on ti postao jedina

sadržaj odgoja je etika kroz integrativno funkcioniranje jedinstvenih čovjekovih karakternih crta. Odgoj je primijenjena etika i čovjekova savjest na djelu i akciji. Najveću snagu i temelj odgoju daje svijest i uvjerenje o Bogu kao da Ga vidimo, jer iako mi Njega ne vidimo, On nas vidi. Ne smije se nikada lagati i lažno svjedočiti. Ne smije se krasti, otimati ni pljačkati tuđa imovina (Spahić, 2006:75, 171 i d.). Djecu treba odgajati da ne čine i da ne trpe ničije nasilje (Spahić, 2006:75, 171 i d.). Odgoj državnih službenika, uglavnom vladarovih rođaka, stjecao se na dvoru. Prvi su muslimani uveli u ovo područje škole, a središte im bijaše Timbuctu (Kale, 1990:95).

Izuzetnu društvenu brigu za djecu, a posebno djecu bez roditeljskog staranja, muslimanski državnici su znali pravno normirati i taj odgovoran zadatak povjeriti ljudima koji su glavninu svoga posla obavljali kao pravosudni organi unutar muslimanske zajednice. Tako su glavne dužnosti kadije prvog tipa:¹⁹ rješavanje pravnih sporova, obavljanje skrbništva nad siročadi, umobolnim i maloljetnicima, uprava nad vjerskim fondacijama, izricanje kazne prestupnicima šerijatskog prava, postavljanje sudskih zamjenika (*naiba*) i, ako treba, predsjedavanje molitvi petkom (Imamović, 2004:108). Bez jake discipline i odgovornog sveukupnog odgojnog djelovanja Arabljani ne bi ostvarili ono što postaje svjetsko čudo u ekspanziji jednog naroda i države. Arabljani su tokom osvajanja novih teritorija donijeli sa sobom novu kulturu i novu religiju. Na tim novoosvojenim područjima nastaju prve muslimanske škole, pa samim tim i svježija shvatanja i pogledi na život i odgoj djeteta. Najznamenitija je bila viša škola u Kordobi, koja je ujedno imala i

preokupacija“. Kolika je obaveza djeteta prema roditelju, a posebno majci, vidimo iz sljedećeg hadisa. Došao je jedan čovjek Božijem Poslaniku i pitao ga: „Prema kome od ljudi trebam pokazivati najveći respekt?“ „Prema svojoj majci“, odgovori Poslanik. „Pa onda?“ „Prema svojoj majci“, opet odgovori Poslanik. „A poslije toga?“ „insistirao je pitalac. „Prema svojoj majci“, reče Muhammed a.s. „A poslije toga?“ „Prema svome ocu“, odgovori Poslanik. (muttefekun alejh) (El-Qardawi, 1997:302-303).

¹⁹ Dijeljenje pravde, koje je u muslimanskoj zajednici smatrano vjerskom dužnošću, halifa je u abisijskoj državi uvijek povjeravao jednom vjerskom pravniku (*fakih*), koji je na taj način postajao kadija, ili ako se radilo o Bagdadu, *qadi el-qadah* (glavni sudija). Prema teoriji šerijatskog prava sudija mora biti: muškarac, punoljetan, mentalno sposoban, slobodan građanin, musliman, neporočnog vladanja, zdravog vida i sluha i pravno obrazovan. Razlikuju se dva tipa sudske vlasti: a) vlast kadije – apsolutna i sveobuhvatna i b) specijalna i ograničena vlast (*hasa*) (Imamović, 2004:108).

funkciju univerziteta. Tu su studirali studenti iz raznih zapadnoevropskih zemalja i tako su se upoznivali s najistaknutijim kulturnim ostvarenjima unutar arapsko-islamskog kruga, ali i s Aristotelovom filozofijom, koju su Arapi opservirali na svoj način. Svim tim stvarima arapska i grčka kultura obogatile su Evropu (Žlebnik, 1970:36).

Zaključak

Proučavanjem relevantne naučne pravnohistorijske građe, možemo zaključiti kako se pravno i sociološko poimanje porodice mijenjalo, ali uz istovremeno zadržavanje porodičnih vrijednosti zajedničkih svim društvima. Tako, dok su na jednom prostoru u jednom vremenskom periodu članovima porodice smatrane određene osobe, na drugom prostoru u istom vremenskom periodu poimanje porodice se drugačije pravno definiralo, što možemo uočiti primjenom komparativno-pravne metode u proučavanju pravnog statusa članova starorimske, spartanske, atinjanske i arablanske porodice i unutarporodičnih odnosa.

Summa summarum, bilo bi pogrešno generalizirati pravno-politički i sociološki položaj članova porodice u bilo kojoj od navedenih civilizacija, pogotovo u različitim vremenskim periodima. Tako ne možemo konstatirati kako je pravni položaj muškaraca bio dominantan u svim civilizacijama i u svakom vremenu, ne određujući o kojoj kategoriji muškaraca je riječ, ili bi pak pogrešno bilo tvrditi kako je pravni položaj žene bio marginaliziran ne uzimajući u obzir pojedine kategorije žena koje su imale i više negoli značajnu ulogu bilo na javnoj ili privatnoj „sceni“. Shodno tome, jasno je da ni pravni status djece nije bio jednak jer nije bilo svejedno kojeg je porijekla dijete, ko su mu otac i majka i pripada li nekom aristokrati, plemiću, vojniku ili robu. Stoga, smatramo da se kako tadašnje tako ni današnje društvo nije značajno udaljilo od gore navedenih pojava, s tom razlikom što je danas, posmatrano na domaćoj i međunarodnoj razini, doneseno mnogo pravnih akata kojima se države obavezuju da omoguće jednak pristup svim građanima korpusima zajamčenih prava i sloboda. Zapravo, želimo kazati kako *de iure* postoji spektar pravnih propisa koji garantiraju jednaka prava svim kategorijama stanovnika, dok *de facto* navedena prava mogu uživati samo neke kategorije stanovnika, bilo muškarci, žene ili djeca.

Literatura

1. Aristotel (1988) *Politika*. Prijevod T. Ladan. Zagreb: Globus.
2. Avramović, S. (2000) *Isejevo sudsko besedništvo i atinsko pravo*. Beograd: Javno preduzeće Službeni list SRJ.
3. Avramović, S. i Stanimirović, V. (2007) *Uporedna pravna tradicija*. Beograd.
4. Bakšić-Muftić, J. (2002) *Sistem ljudskih prava*. Sarajevo: „Magistrat“ Sarajevo.
5. Boras, M. i Margetić, L. (1998) *Rimsko pravo*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
6. Bujuklić, Ž. (2009) *Forum romanum: rimska država, pravo, religija i mitovi*. Beograd.
7. Fayer, C. (1994) *La Familia Romana: Aspetti giuridici ed antiquari*. Vol. I. Roma.
8. Festić, R. (1998) *Stari kodeksi*. Sarajevo: Editio iurisdica.
9. Horvat, M. (1974) *Rimsko pravo*. Osmo izdanje. Zagreb: Izdavačko poduzeće „Školska knjiga“.
10. Imamović, M. (2005) *Predavanja iz opće povijesti prava i političkih institucija*. Sarajevo.
11. Jovanović, M. (2002) *Komentar starog ius civile. Knjiga prva: Leges regiae*. Niš: Pravni fakultet u Nišu.
12. Kale, E. (1990) *Povijest civilizacija*. Zagreb: Školska knjiga.
13. Karčić, F. (2004) *Pravni tekstovi – odabrani izvori za Opću historiju države i prava*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
14. El-Munziri, Zekijjuddin Abdu-l-Azim (2004) *Muslimova zbirka hadisa (izbor)*. Knjiga 3. Zenica.
15. Platon, (2002) *Država*. Prijevod A. Vilhar i B. Pavlović. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
16. Puhan, I. (1974) *Rimsko pravo*. Beograd: Naučna knjiga.
17. El-Qardawi, J. (1997) *Halal i haram u islamu*. Sarajevo.
18. Rabello, A. M. (1979) *Effeti personali della „patria potestas“*. Milano.
19. Romac, A. (1973) *Izvori rimskog prava*. Zagreb: Informator-Zagreb.
20. Romac, A. (1994) *Rimsko pravo*. Zagreb: Narodne novine.
21. Saller, R. P. (1994) *Patriarchy, Property and Death in the Roman Family*. Cambridge.
22. Spahić, M. (2006) *Etika i društvo*. Sarajevo: Bemust.

23. Stevanović, M. (2000) *Obiteljska pedagogija*. Varaždinske Toplice: Tonimir.
24. Stojčević, D. (1947) *Rimsko pravo*. Drugo izdanje. Beograd: Odbor za udžbenike stručnog udruženja studenata prava.
25. Stojčević, D. (1976) *Rimsko privatno pravo*. Beograd.
26. Šarac, M. i Lučić, Z. (2006) *Rimsko privatno pravo*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
27. Šonje, Š. (1996) *Latinski jezik*. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta.
28. Tauš, J. i Mudiza, E. (2006) Represivne i permisivne mjere u odgoju djece mlađe školske dobi. *Život i škola*, 1-2.
29. Wieacker, (1967) *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen.
30. Žlebnik, L. (1970) *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*. Beograd: Naučna knjiga.

Internet izvor

- Svalina, V. i Bognar, V. *Glazba i glazbeno obrazovanje u starom i srednjem vijeku* [online]. Dostupno na: https://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=12&ved=0CDUQFjABOAO&url=https%3A%2F%2Fbib.irb.hr%2Fdatoteka%2F622986.Glazba_i_glazbeno_obrazovanje_u_starom_i_srednjem_vijeku.docx&ei=pzbqUuebA8OqtAatzID4BQ&usq=AFQjCNH6UXWeszS9PszgDwG4DYXl7Aqqn9w&sig2=6YJTALozHNL33tKtiJjNCg [28. 1. 2014]

Professional article

**PATRIA POTESTAS WITH REFERENCE TO SOME
ASPECTS OF THE EDUCATION OF CHILDREN IN
ANCIENT GREECE, ROME AND MEDIEVAL ARABIAN
STATE**

Ajdin Huseinspahić, Senior Assistant, Faculty of Law of Zenica

Abstract

Few civilizations, such as ancient Roman, ancient Greek and medieval Arabian have given to humanity so many revolutionary ideas, philosophical reflections, legal solutions, and systematization of legal norms and the legal regulation of the entire social system interwoven by temporal and spiritual, religious and civil norms. Given the above, this paper will focus on the study of the legal position and the importance of the role of *pater familias* and its *patria potestas* that will become a family-legal paradigm of establishing relations between parents and children, and of an approach to raising children. Due to the impact that they had on Roman law, the author examines the socio-legal relations in Sparta and Athens, but also in Arabian country that was the cradle of science, free thought and an establishment of a new legal system in the Middle Ages. By analyzing legal solutions of that time, we cannot *a priori* state that the legal status of men and women was predominant in all civilizations and in all times, without defining the type of men and women in question.

Keywords: family, law and education

م. عايدین حسینسباهیتش - كلية القانون - زینتسا

السلطة الأبوية مع إبراز بعض جوانب تربية الأطفال في اليونان القديمة والرومان, والدولة العربية من العصور الوسطى

الخلاصة:

الحضارات القليلة قدّمت للإنسانية الأفكار الكبيرة والتفكير الفلسفي, والحلول القانونية وتنظيم الأحكام القانونية والتنظيم القانوني للنظام الاجتماعي بكامله, المنسوج بالأحكام المدنية والروحانية الدينية والاجتماعية, مثلما قدّمت الحضارة الرومانية واليونانية القديمة والحضارة العربية من العصور الوسطى. والأخذ بحسبان ما ورد, سنركّز في البحث على الحكم القانوني ودور السلطة الأبوية والأسس الأسرية التي ستصبح أساسا للحكم القانوني والأسري للتنظيم العلاقات بين الآباء والأولاد وأسلوبا لتربية الأطفال.

ولأجل التأثير الذي تركته على القانون الروماني يدرس المؤلف في البحث الأحكام الاجتماعية القانونية في سبارتا وأثينة وكذلك الدولة العربية التي كانت حاضنة للعلم والمعرفة والتفكير الحرّ وتأسيس النظام القانوني الجديد في العصور الوسطى. وبتحليل تلك الأحكام القانونية لا يمكننا الجزم بأن الوضع القانوني للرجال أو النساء كان الأكثر تسلّطا في كل حضارة وفي كل عصر, بلا تحديد صنف الرجال والنساء بعينهم.

الكلمات الأساسية: أسرة, قانون, التربية.